

Vakamacalataki na musumusu ni veisaumi

Na veidusimaki vei ira na cakacaka ena PALM

Musumusu ni o se tekivu cakacaka

Me vakarawarawataka na nomu yaco mai Ositerelia, sa na sauma rawa tu vakailiu ena vukumu eso na ka na nomu itaukei ni cakacaka. Ena vinakati mo na sauma lesu na veika qo.

Na veika qo e dau kena ivakarau me na qai musuka ga mai na kemu isau o itaukei ni cakacaka na isau ni veika qo ena imatai ni 12 ina 16 na macawa. Ena wasewasei na gauna me caka kina na isausaumi qo, me rawa kina ni veirauti tiko ga na ilavo e tiko vei iko mo vakayagataka ena veika mo bula kina e veisiga.

Mo nanuma tiko ena imatai ni 12 ina 16 na macawa (se sivia), ena rairai sega ni vo eso tale na ilavo ena nomu veisaumi mo vakauta lesu i nomu vanua.

NA MUSUMUSU QO SA NA VAKAMACALATAKI ENA NOMU IVOLA NI VEIVAKADONUI NI CAKACAKA, ENA RAIRAI OKATI KINA NA:

Na isau ni nomu vuka mai Ositerelia kei na nomu igolegole mai na raraniwaqavuka ina nomu icili kei na vanua ni cakacaka.

iSau ni kena rawati na ivolatara ni cakacaka.

iSausaumi ni veika e gadrevi mo rawa ni cakacaka, me vaka na nomu dikevi vakavuniwai, cula ena wainimate se dikevi ena wainimate gaga.

iSausaumi ni veika e gadrevi mo rawa ni cakacaka, me vaka na nomu dikevi vakavuniwai, cula ena wainimate se dikevi ena wainimate gaga.

Musu tiko ga ni veisaumi

Ena imatai mada ga ni 12 ina 16 na macawa sa na saumi lesu na ka kece e vinakati ena nomu tauyavu, ia ena tiko eso tale na musumumu ena musuka tiko o nomu itaukei ni cakacaka ena nomu veisaumi.

Na isau ni veika me saumi ena nomu tauyavu kei na so tale na musumumu me tomani tiko ga (musumusu) e duidui e Ositerelia taucoko, ena kedra maliwa na itaukei ni cakacaka kei ira na lewe ni timi vata, qai vakatau ena ituvaki.

KENA IVAKARAITAKI NA MUSUMUSU ENA TOMANI TIKO GA E RAWA NI OKATI KINA NA:

Nomu icili (so na gauna na ilavo musuki me tauri kina na icili), ke tuvanaka qori o itaukei ni cakacaka.

Inisua ni Bula (veika e gadrevi ena ivolatara ni cakacaka).

Kakana (ke vakarautaki).

iSau ni veitosoyaki (mo yaco kina e vanua ni cakacaka kei na nomu lesu i vale, ena so na gauna na ilavo e soli wale mo vakayagataka).

Na bili e vale me vaka na ka e dau saumi (livaliva, kasi, wai), vakayagataki ni veilawa, iyaya ni vale, o ira na dau sasamaki kei na ira na qarava na lomanibai. Me nanumi tiko ni isau qo ena rawa ni okati vata kei na nomu rede ni veimacawa se me duidui ga kena isau kei na kena imusumusu.

BIBI DINA

Ena rawa ga ni musuka na kemu isau o itaukei ni cakacaka ke o sa vakadonuya vakaivola se kevaka e raica ni na yaga vei iko, mo maroroya vinaka tiko na fomu kece o sainitaka me nomu ivakadinadina qai tokoni iko tale ga ke dua na ka o via taroga.

BIBI MO KILA

Kevaka o cakacaka ena horticulture, na aua ni nomu cakacaka ena vakatau vakalevu ena gauna ni tatamusuki. Ena rawa ni veisautaka na musumusu o itaukei ni cakacaka me rawa ni tiko na ilavo mo kana kina se mo bula kina.

Ena rairai sega ni rawa ni o vakau ilavo lesu ivale vei ira nomu vuvale ena gauna.

Ke dua na nomu taro me baleta na kemu isau se musumusu, yalovinaka mo tarogi itaukei ni nomu cakacaka.

Na musumusu e rawa ni duidui mai na ka e volai ena nomu ivola ni veivakadonui ni cakacaka

Ena so na gauna na isau dina ni dua na ka ena sega tu ni kilai ni bera ni o yaco yani i Ositerelia, me vaka na nomu icili kei na nomu vuka ena qai vakarautaka ga o itaukei ni cakacaka ena gauna sa vakadonui kina na nomu ivolatara ni cakacaka, na isau gona ni ka e volai ena iVola ni Cakacaka e fikataki tu ga vakacaca.

Ena gauna o sa tekuva cakacaka kina ena solia vei iko o itaukei ni cakacaka e dua na fomu ni musumusu ni veisaumi (se dua na ivola ni veivakadonui ni cakacaka) sa tu kina na veisaumi dina kei na musumusu. Ena vinankati mo vakadonuya na veisau vou se musumusu e veisautaki. Nanuma mo kila vinaka na veisau kece sa vakayacori ni bera ni o sainitaka.

Kevaka o sega ni kila na veika e vauca na veisau vou ni nomu cakacaka, mo na veivosaki kei na na iliuli ni nomu timi se itaukei ni cakacaka. O rawa ni qiri tale ga ena talevoni ni taba ni veiqaravi ni PALM ena (1800 51 51 31), qirita na Fair Work Ombudsman (13 13 94) se na isoqosoqo e valataki ira na tamata cakacaka kevaka o lewena.

Na veika mo kila me baleta na kemu isau

- O na rairai saumi e veimacawa, ena veiyaruva na macawa – ena volai qori ena nomu iVola ni Veivakadonui ni Cakacaka.
- Ena rairai vinakati mo wawa me 1 se 2 na macawa ni bera ni o qai taura na nomu veisaumi taucoko.
- Ena rairai waraka o itaukei ni nomu cakacaka mo taura sara na kemu isau taucoko me qai rawa ni musu nomu isausaumi.
- Eso na itaukei ni cakacaka era na rawa ni solia vakabalavu na gauna mera qai musuka na nomu isausaumi.
- Na levu ni ilavo kece e musu e dodonu me laurai ena nomu ivolatukutuku ni veisaumi.

Livi kei na so tale na veivuke

Ena rawa ni musu na kemu isau ke o cegu mai na nomu cakacaka. O ira na cakacaka tudei kei na cakacaka vagauna e rawa ni soli vei ira na livi ni tauvimate kei na livi vakayabaki, na livi qo ena rawa ni sosoqoni tiko ni toso na gauna.

O ira na sega ni cakacaka tudei era rawa ni cegu ke ra tauvimate, ia na sega ni saumi nodra livi ni tauvimate qai sega ni rawa nira soqona na livi vakayabaki. Sa toka e ra na veivuke e vauca nomu livi vakayabaki kei na livi ni tauvimate.

Livi vakayabaki saumi

- O ira na cakacaka tudei: 4 na macawa ena veiyabaki (20 na siga ni cakacaka).
- Cakacaka vagauna: 4 na macawa e veiyabaki (veisautaki me aua ni cakacaka vagauna e veimacawa).
- Segi ni cakacaka tudei: sega ni dua.

Livi ni tauvimate saumi

- Cakacaka tudei kei ira na cakacaka vagauna: 10 na siga e veiyabaki.
- Segi ni cakacaka tudei: sega ni dua.

Veitosoyaki

Na isau ni veitosoyaki mo yaco kina se biubiu mai vanua ni cakacaka ena duidui vei ira yadua na tamata cakacaka ena veivanua e Ositerelia. Ena rairai vakarautaka vei iko o itaukei ni cakacaka na nomu sala ni veitosoyaki– mo gole e vanua ni cakacaka se biubiu mai kina se o na rairai vakayagataka na gaunisala ni veitosoyaki ni lewenivanua, dua nomu basikeli se tuvanaka me dua nomu lori.

Ke o vakayagakataka e dua na lori ni cakacaka vua na nomu itaukei ni cakacaka, o na sega ni taukena na lori qori ni sa cava na nomu konitaraki. Na isau ni nomu vakayagatata na lori e okati kina na: isau ni kena cici (inisua, rejisitataki, kena gacagaca kei na waiwai). Na isau ni waiwai (e veimacawa e rawa ni \$50 ina \$150) e rawa ni o kuria na kena isau, se rawa ni okati kina eso tale na ka. Mo veitalanoa kei itaukei ni cakacaka.

Na sala ni veitosoyaki kece e vakarautaka na nomu itaukei ni cakacaka me kua ni veivakaleqai qai veiganiti na kena isau. E tu vei iko na dodonu mo digitaka na nomu veitosoyaki ena gauna o sa tiko kina i Ositerelia.

iCili

O itaukei ni cakacaka ena saga me raica e dua na icili e rawa ni o taqomaki kina, veiganiti na kena isau, qai voleka na vanua ni nomu cakacaka, ia ena vakatau qo ena ka e sa tu ena vanua voleka qori ena gauna sara ga ya.

Na isau ni vale e duidui qai vakatau ena vanua o tiko kina, na levu ni rumu kei na icili e vakarautaki, na vakaiyataki ni lomanivale, vakarautaki ni veitaratara ena veilawa se so tale na ka e saumi kina. Ena rawa ni kena ibalebale qo ni na duidui na ka o sauma ni vakatauvatani kei ira na lewe ni nomu timi.

E nomu dodonu sara ga mo digitaka na vanua mo tiko kina ni o sa yaco mai Ositerelia, ia kevaka o sa nanuma tiko mo biubiu mai na itikotiko qori, mo na tukuna rawa vakailiu vei nomu itaukei ni cakacaka. Ena tukuna vei iko o itaukei ni cakacaka na balavu ni gauna mo se tukuna rawa tu vua ni bera ni o biubiu.

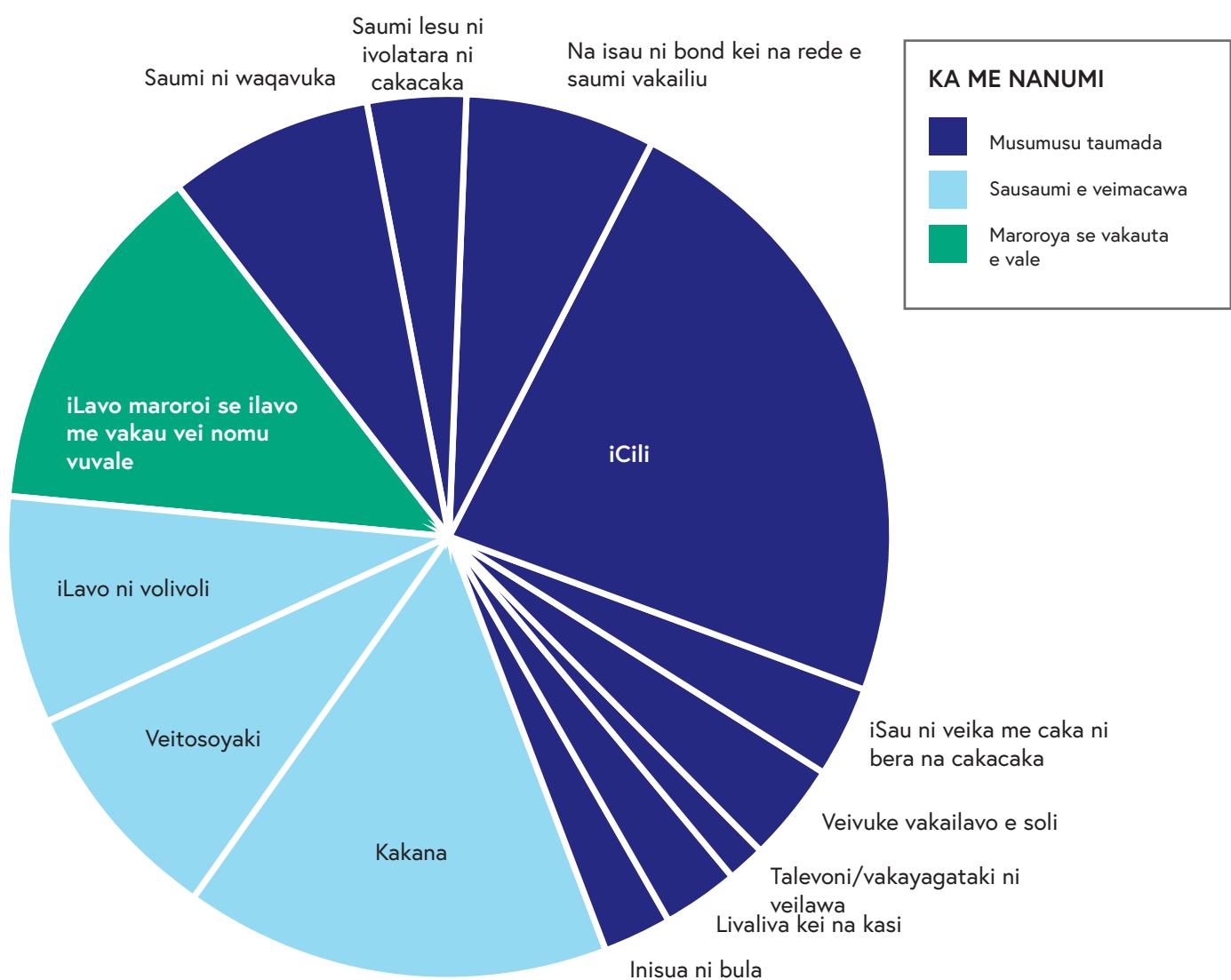
E levu na vanua ni veivakaicilitaki ena vinakati me saumi rawa e dua na ilavo ena ka e vauca na vale ni bera ni o sauma na rede e vakatokai na bond. Ke o vakacacana eso na ka e loma ni vale, na ilavo gona qori ena vesuki me saumi kina na ka e vakacacan.

iVakaraitaki ni veika me sauma e veimacawa o tamata cakacaka

Musumusu ena imatai ni 12 ina 16 na macawa ni cakacaka

Na kato e tiko e ra qo e vakaraitaka e dua na ivakaraitaki vakacaca ga ni musumusu ena vakayacori ena nomu veisaumi e veimacawa me saumi kina na veivuke a vakayacori me vaka na: waqavuka¹, veivuke ni ivola ni curuvanua, veivuke vakailavo ni bera ni tekiu na cakacaka kei na ilavo qaqe e soli. Na iyalo yalo e vakaraitaka na iwase ni lavo e vakayagataki ena veivuke yadua.

Na ilavo qo ena musuka o itaukei ni cakacaka mai na kemu isau ena imatai ni 12 ina 16 na macawa.

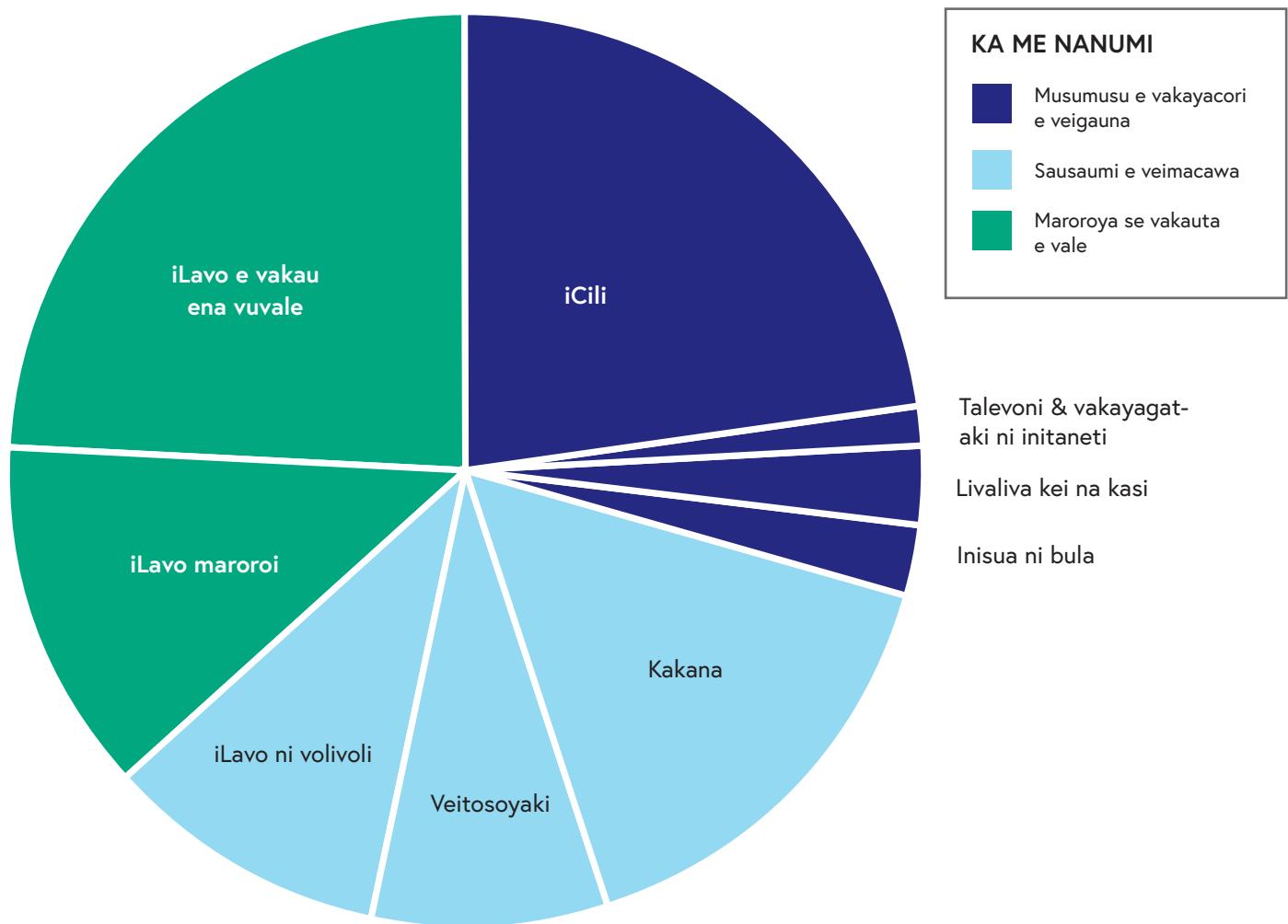
1. Mo nanuma, na isau ni waqavuka e Ositerelia e duidui mai na veimatanitu yadua.

iVakaraitaki ni veika me sauma e veimacawa o tamata cakacaka

Veika me sauma ni sa musu kece na ilavo ni tauyavu

Na isau ni bula e Ositerelia ena rairai saulevu sara mai na nomu vanua. Mo namaka gona ni levu na ka o na sauma me vaka e vauca na kakana, icili kei na nomu veitosoyaki.

Na iyalojalo e toka e ra ena vakaraitaka na na veika o namaki mo sauma e veimacawa ni o sa sauma oti na ilavo ni tauyavu. Na iyalojalo e vakaraitaka na iwase ni ilavo mo na sauma ena veika yadua qori.

Vakacava ke o sega ni kila na itukutuku ni nomu veisaumi

Veivosaki rawa kei nomu itaukei ni cakacaka. Ke dua nomu taro qai tovolea e vica na ka qo:

1. Veitalanoa kei na Vakailesilesi ni Veitaratara se ivakailesilesi ni tabana ni cakacaka ni Pasifika se Timor-Leste.
2. Veitaratara ena laini ni veiqaravi ni Valenivolavola ni Veivakacakakataki ni Pasifika (PALM) ena (1800 51 51 31 - sega ni saumi).
3. Veitaratara kei na Ombudsman ni Cakacaka Vakatautauvata (na valenivolavola tu vakataki koya ni Matanitu o Ositerelia e vakarautaka na veivuke sega ni saumi) ena 13 13 94. Ena itukutuku tale eso ni musumusu rai ena: <https://www.fairwork.gov.au/pay/deducting-pay-and-overpayments>.
4. Ke o lewena na isoqosoqo e valataki ira na tamata cakacaka mo qiri kina.

iSau ni bula e Ositerelia

Na isau ni bula e Ositerelia ena rairai saulevu sara mai na nomu vanua.

Mo namaka gona ni levu na ka o na sauma me vaka e vauca na kakana, icili kei na nomu veitosoyaki.

Sa toka e ra na lisi ni kakana e vakarautaki ena sitoa e Ositerelia. Mo nanuma: na lisi qo e idusidusi vakacaca ga mo kila. Na isau ni kakana qori ena vakatau ena vanua o tiko kina, na kena duvula kei na gauna e sega ni levu kina.

O rawa ni vakayagataka qo mo tauyavutaka kina na nomu ituvaluva ni vakayagataki ilavo e veimacawa. Ena rairai sau lailai cake mo voli kakana ena ivakarau lelevu. O na rairai vinakata mo vakayagataka tale ga na porokaramu ni veisau ilavo e vanuatani (me vaka, www.oanda.com), mo cakacakataka kina na isau ni ka qori ena ilavo ni nomu vanua!

iSau ni veika e tiko ena sitoa e Ositerelia

iYaya: iSau ni sucu, 2L: \$2.80		iYaya: iSau ni yaloka, dua na daseni: \$4.00-\$7.00		iYaya: iSau ni bata 250g: \$3.00-\$5.00	
iYaya: iSau ni Pateta: \$3.00-\$5.00 dua na kilo		iYaya: iSau ni kumala: \$3.00-\$5.00 dua na kilo		iYaya: iSau ni tomata: \$8.00-\$10.00 dua na kilo	
iYaya: iSau ni Carrot: \$2.00 dua na kilo		iYaya: iSau ni kaveti olo: \$7.00		iYaya: iSau ni pakete kakana draudrau e vakabatabataki: \$3.00-\$5.00 dua na kilo	
iYaya: iSau ni toa (taucoko sega ni saqa): \$7.00-\$10.00		iYaya: iSau ni Buli Madrai, 700g: \$3.00-\$5.00		iYaya: iSau ni Apolo: \$3.00-\$5.00 dua na kilo	
iYaya: iSau ni tini bulumakau, 340g: \$2.50		iYaya: iSau ni Falawa, 1 na kilo: \$1.50		iYaya: iSau ni Wainimoli na Orange Juice, 2L: \$5.00	
iYaya: iSau ni Bulumakau: \$16.00-\$26.00 dua na kilo (vakatau ena kena musu na lewena)		iYaya: iSau ni Tini tuna, 95g: \$1.00		iYaya: iSau ni Jaini: \$2.00-\$5.00 dua na kilo	
iYaya: iSau ni Soseti: \$12.00-\$14.00 dua na kilo		iYaya: iSau ni Mince: \$13.00-\$19.00 dua na kilo		iYaya: iSau ni iKa na barramundi: \$18.00-\$25.00 dua na kilo	
iYaya: iSau ni Raisi: \$2.00 per kg		iYaya: iSau ni Instant noodles, 5 ena dua na pakete: \$4.00		iYaya: iSau ni Tea bag 100 ena dua na pakete: \$3.00-\$5.00	
iYaya: iSau ni Pasta, 500g: \$1.50		iYaya: iSau ni tini bean, 400g: \$2.00		iYaya: iSau ni instant coffee, 200g: \$8.00	
iYaya: iSau ni Pepa ni Valelailai, 20 dua na pakete: \$12.00		iYaya: iSau ni pauta ni savasava, 1L: \$3.00		iYaya: iSau ni Toothpaste, 140g: \$2.50	
iYaya: iSau ni Shampoo 350ml: \$6.00		iYaya: iSau ni Sovu 5 ena dua na pakete: \$4.00		iYaya: iSau ni iVakaboi, 250ml: \$4.50	

Australian Government

Australian
Aid